

Роман РАДОВИЧ

ТРАДИЦІЙНЕ СІЛЬСЬКЕ ЖИТЛО НА ОПІЛЛІ ДРУГОЇ ПОЛОВИНІ XIX — ПОЧАТКУ XX СТОЛІТЬ

Дослідники минулого неодноразово звертали увагу на особливості окремих явищ матеріальної та духовної культури населення Опілля. Ще Володимир Січинський, характеризуючи місцевості, що вирізняються певними типами будівництва, виділив як окрему групу Центральну Галичину, маючи на увазі територію навколо Львова¹. Іван Франко “у заболочених і підмоклих” долинах верхнього Дністра та його приток від Самбора до Журавна визначав окремий етнографічний тип “доляків” і характеризував його, як “[...] тип загалом флегматичний, обважнілий, відданий повністю рільництву, менш схильний до промислові і освіти. Довгий, до самої землі, одяг, звичайно полотняний або з білого сукна, тісні й менш охайні від підгірських хати. Типова для гір і підгір’я господарча споруда оборіг — тут поступово зникає, його місце займають стіжки і скирти”².

Відомі спроби етнографів виділяти ополян як окрему етнографічну групу. Наприклад, польський етнограф початку ХХ ст. Адам Фішер вважав, “[...] що повіти Бібрецький, Львівський, Рогатинський, Перешиблянський і сусідню частину Поділля, по ріку Серет, замешкували ополяни [...]”³. Це відображене також на поданій ним карті “Руські групи етнічні”⁴. Існує думка, згідно з якою ополян відносять до тих груп, котрі “[...] представляли собою не етнічні спільноти, що володіють чітко вираженою самосвідомістю, а локальні групи, що відрізняються певною культурно- побутовою специфікою”⁵.

При архітектурно-етнографічному вивченні цієї території часто використовують не цілком виправданий, на наш погляд, узагальнено-випадковий принцип районування. Наприклад, В. Самойлович, виділяючи архітектурно-етнографічні регіони і райони України кінця XIX — початку

¹ Січинський В. Українське дерев'яне будівництво і різьба.— Львів, 1936.— С. 12.

² Франко І. Етнографічна виставка в Тернополі // Франко І. Я. Зібрання творів: У 50 т.— К., 1969.— Т. 46.— Кн. 1.— С. 473.

³ Fischer A. Rusini. Zarys etnografii Rusi.— Lwów; Warszawa; Kraków, 1928.— S. 9.

⁴ Ibid.— Tabl. I.

⁵ Миронов В. В., Науленко В. В., Космина Т. В. Українці // Этнография восточных славян. Очерки традиционной культуры.— М., 1987.— С. 107.

ХХ ст., включає Опілля до району Прикарпаття, регіону Карпат⁶. Т. Косміна, досліджуючи житло Поділля кінця XIX — ХХ ст. і керуючись при тому виключно адміністративним принципом, включає тернопільську частину Опілля до історико-етнографічної групи подолян. Водночас залишається поза увагою львівська та івано-франківська частини Опілля⁷. Поряд з тим на карті типів українського народного житла ХІХ — початку ХХ ст. житло львівського Опілля автор включає до львівського (галицького) варіанту центральноукраїнського (лісостепового) типу⁸.

Як бачимо, при етнографічному вивчення окремих явищ культури Опілля часто простежується тенденція до змішування понять етнографічного районування з фізико-географічним, адміністративним чи історико-географічним. Слід зазначити, що питання етнографічної приналежності населення цієї території на сьогодні залишається до кінця не з'ясованим. Це пояснюється насамперед недостатнім вивченням явищ матеріальної та духовної культури цього регіону, його етнографічних особливостей. Найбільш вірогідною, на наш погляд, є думка Р. Кирчіва, згідно з якою Опілля — це своєрідне продовження подільського етнографічного ареалу, про який “[...] можна судити [...] як про певний локальний етнографічний район західноукраїнського краю, що охоплює територію центральної Львівщини, в басейнах верхнього Бугу і лівих приток Дністра, суміжні райони західної Тернопільщини й Івано-Франківської області (лівобережнє Подністров'я)”⁹.

Наше дослідження є першою спробою на основі доступних авторові літературних джерел та польових матеріалів охарактеризувати традиційне сільське житло другої половини ХІХ — початку ХХ ст. на території Опілля.

Розгляд теми розділимо на два етапи. Спочатку на основі джерельного матеріалу та емпіричних даних детально охарактеризуємо житлове будівництво фізико-географічної області Опілля та прилеглих до неї територій. Далі визначимо особливості традиційного сільського житла на основній території фізико-географічної області Опілля (у характері планування, функціональному призначенні приміщень, структурі стін, будівельній техніці та іншому), окреслимо територію їх поширення, а також дамо порівняльну характеристику житла Опілля та сусідніх регіонів.

Оскільки з етнографічного погляду територія Опілля остаточно не окреслена, а в географії воно має чіткі межі, за основу території дослідження візьмемо фізико-географічну область лісово-лучно-степового Опілля. Вона розташована у трьох адміністративних областях України: Львівській, Івано-Франківській і Тернопільській*. Для повнішої характе-

⁶ Самойлович В. П. Народное архитектурное творчество Украины.— К., 1989.— С. 7.

⁷ Косміна Т. В. Сільське житло Поділля. Кінець ХІХ—ХХ ст.— К., 1980.— С. 5, 7.

⁸ Миронов В. В., Науленко В. В., Косміна Т. В. Українці...— С. 123.

⁹ Кирчів В. Ф. Етнографічне районування України // Етнографія України.— Львів, 1994.— С. 133—134.

* На сході територія дослідження обмежується долиною ріки Стрипи від гирла до села Бабулинців, далі відходить на захід приблизно через населені пункти Гвардійське, Поплави, Золоту Слободу, Будилів. Звідси знову долиною ріки Стрипи через населені пункти Глинну, Зборів, Млинівці. На півночі обмежується Гологорами аж до Львова (приблизно через населені пункти Плутів, Струтинь, південніше Золочева, Славіту, Лагодів, Під'ярків, Чишкі). На заході проходить вододілом між річками Ширком і Верещицею до Дністра (приблизно через населені

ристики опільського житла, окреслення меж його поширення, виявлення перехідних смуг необхідно включити до досліджуваної нами території певні місцевості поза межами фізико-географічної області. Таким чином дослідженням буде охоплено: у межах Львівської області — Перемишлянський, Пустомитівський, Жидачівський, Золочівський, Городоцький, Миколаївський, Мостиський, частково Буський, Бродівський та Самбірський райони; у межах Тернопільської області — Монастириський, Бережанський, захід Бучацького, Козівського та Зборівського районів; у межах Івано-Франківської області — Рогатинський, Галицький, частково Тисменицький, Тлумацький, Городенківський та Калуський¹⁰. У міру необхідності будемо проводити порівняльну характеристику також з будівництвом сіл, розташованих поза межами цієї території.

Основою дослідження є літературні джерела та польові матеріали, зібрани приблизно у 150 населених пунктах досліджуваної території.

I

Основними будівельними матеріалами, що використовувались при спорудженні стін житла на досліджуваній території, були деревина, глина та солома¹¹. В окремих випадках для цієї мети застосовували ще й природний камінь, а з кінця XIX ст. багаті селяни подекуди споруджували житло з цегли.

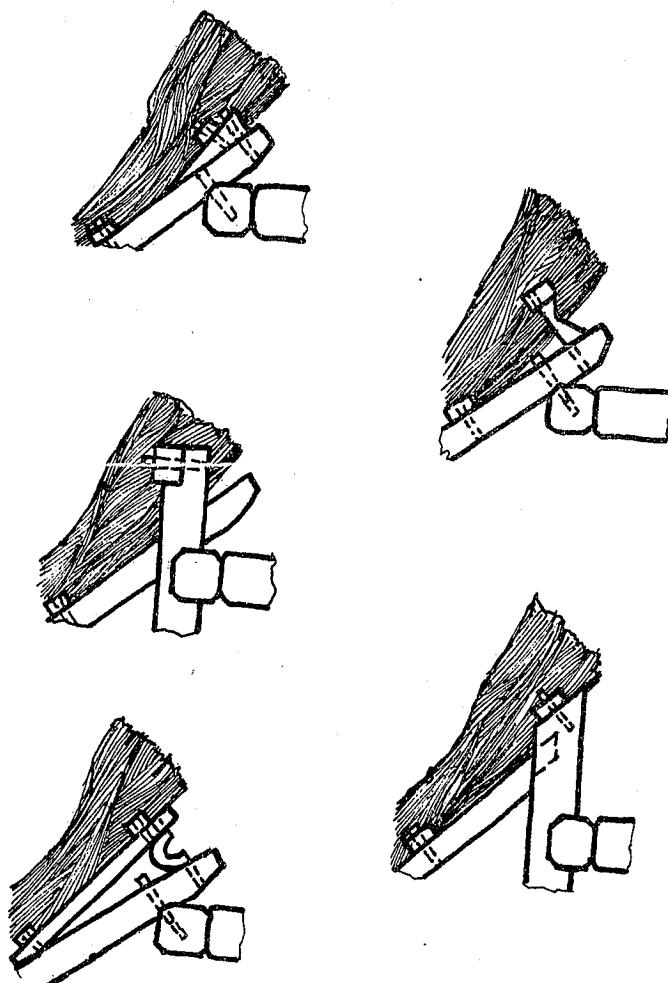
Основною у класично-традиційному варіанті породою деревини, яку використовували при спорудженні стін, був дуб, рідше бук, граб, акація. Чорний лесовидний суглинок ("земля"), продукт післяльдовикових нащарувань пилу та перегноїв рослинності, так широко вживаний у будівництві Поділля, тут зустрічається рідко і лише в окремих місцевостях (наприклад, у Перемишлянському районі та на Рогатинщині). Тому для виготовлення глиновальків з дебільшого використовували делювіальні відклади жовтого кольору, які не мали жодних органічних домішок. Цим, очевидно, значною мірою й зумовлена специфіка вальків у цьому регіоні.

Основною технікою будівництва була каркасна ("в слупи", "в стовпи") з заповненням глиносолом'яними вальками або ділями. Каркасно-вальковані житла, безперечно, переважали по всій території; каркасно-дильовані найбільшого поширення набули на заході (Миколаївський, Городоцький, Мостиський райони Львівської області), а також на північних

пункти Рудно, Оброшине, Никловичі, Гуменець, Велику Горожанку, Колодруби). Далі межа йде широкою долиною Дністра, включаючи правобережну долину з містом Галичем, до гирла Бистриці (у межах Івано-Франківської області від села Козарів Рогатинського району до села Побережжя Галицького району), тут переходить на правий берег Дністра і правобережжям річок Бистриці та Ворони (приблизно через населені пункти Підпечери, Тисмениця, Піщеничники, Чорнолізці) до села Кривотула, звідси на схід (приблизно через село Колінці) до міста Тлумача; далі рікою Тлумачем до Дністра, а відтак від села Нижнього по Дністру до гирла Стрипи. На цій ділянці в Опілля входить лівобережна частина великого вигину Дністра біля села Незвиська з розташованим на ньому селом Луками Городенківського району.

¹⁰ Сюди включені деякі райони етнографічного Покуття, що входять у фізико-географічну область Опілля. Див.: Кирчів Р. В. Етнографічне районування України... — С. 135.

¹¹ Поширення каркасно-глиносолом'яного будівництва у південному напрямку від Львова північній частині Львівщини // Народна творчість та етнографія (далі — НТЕ). — 1990. — № 2. — С. 23.

Конструктивні варіанти віддалення похилого ряду сніпків від кроков

та південних окраїнах досліджуваної території (Золочівський, Бродівський, Жидачівський райони Львівської області). Обидві конструкції стін мають тут давні традиції, про що свідчать окрім збережені до нашого часу будівлі середини XVIII — середини XIX ст.: дильовані (хата 1750 р. з урочища Розливки та 1857 р. з урочища Лип'я біля містечка Комарна, 1865 р. з села Чуловичів Городоцького району Львівської області), вальковані (плебанія кінця XVIII — початку XIX ст. з села Вовкова Пустомитівського району та хата 1861 р. з села Костенова Перемишлянського району Львівської області).

Невід'ємним елементом каркаса житла другої половини XIX — початку ХХ ст. тут були “підвалини”* (рідше, власне в західній частині Миколаївського, Городоцькому та Мостиському районах, вживають термін “підлоги”), їх укладали на кам'яний або дерев'яний фундамент. При влаштуванні кам'яного фундаменту під кути (у місцях стовпів каркаса) підкладали більші камені, а весь простір між ними заповнювали невеличкими “камінцями”, укладеними “на сухо”. Частіше фундамент робили з обрізків дубових колод (“колодок”, “колод”, “підкладів”, “пнів”, “котів”, “медведів”, “вовків”, “штандарів”). У цьому випадку під підвалини по кутах вкопували на глибину 0,5—1,0 м (“до цілої землі”) дерев'яні колоди, а по всьому периметру під підвалини підкладали невеликі шматки деревини.

У підвалинах видовбували гнізда, в які “чопували” стовпи каркаса: кутові (“стовпи”, “слупи”, “вуглові слупи”), в місцях дверей (“водвірні слупи”, “водвіри”) та в місцях вікон (“варцаби”), між якими закріплювали віконні “скрині”. У верхній частині стовпи “чопували” у платви (здебільшого поперечні), які тут ще називають, як і поперечні сволоки, “балками”. Траплялося, що поперечні платви були подвійними: стовпи закріплювали у поперечні “платви” (“бальки”), по них йшли “платви” поздовжні, а зверху зарубували ще одні поперечні платви (“воши”, “пошви”). У верхній частині, рідше у нижній (в окремих випадках і в верхній, і в нижній) каркас по кутах закріплювали розкосами (“бантами”, “крижбантами”, “штрабами”, “п'ятнарами”).

Каркас (підвалини, платви, стовпи, бантини), як правило, виготовляли з дуба, що забезпечувало стійкість і довговічність конструкції.

Каркасно-вальковане будівництво цього регіону відзначається певною однорідністю. На більшості досліджуваної території фактично переважають житла (“валькова хата”, “городжена хата”), стіни яких виплетеї з довгих (“на ціле стебло”) глиносолом’яних “вальків” по вертикальних колах (“кіллі”, рідше “стрихульцях”), на Бродівщині та Золочівщині — “риглях”. Цей тип валькованої хати має два варіанти: з поперечним поясом (“риглем”, “поперечкою”, “брусом”, “дилем”) у середній частині стіни і без нього. У другому варіанті в нижній площині платов вертілі круглі отвори (“вертені”), а у верхній площині підвалин вибрали поздовжні пази (“рівчки”). Довгі, на всю висоту стіни, дубові, букові чи грабові коли закріплювали у “вертенях” та пазах підвалин. Закладалися коли скісно (низом вільно ходили в пазах), що давало змогу стаціонарно їх закріпити (“загнати на місце”), побиваючи у нижній частині. У першому випадку “вертені” вертілі у нижній площині платов і поясів, а у

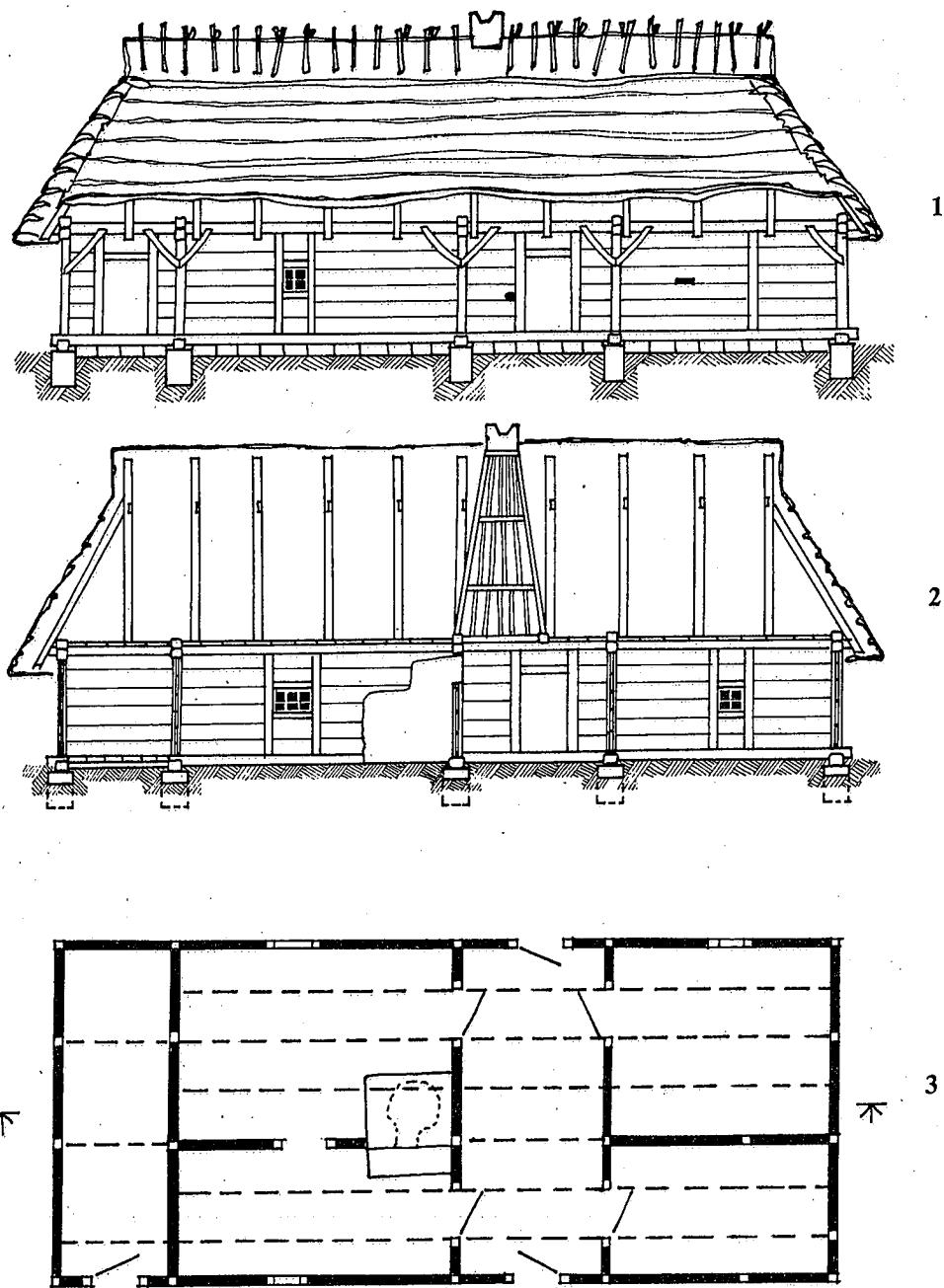
* Наявність підвалин є однією з ознак, що відрізняє опільське житло від подільського, де підвалини у каркасі житла ще на початку ХХ ст.— явище досить рідкісне. Щоправда, на основі повідомлень інформаторів та окремих збережених до нашого часу будівель можемо зробити висновок, що в першій половині, а звідка навіть і в середині XIX ст. і тут будували хати, які не мали підвалин (хата “в закон”, “на законаніо”). Згадки про такі житла маємо з сіл Іванівки Перемишлянського району, Чуловичів, Катериничів Городоцького району Львівської області, а особливо з сіл опільсько-подільського пограниччя. У цьому випадку основні стовпи каркаса (“слупи з розтохами”, “розтохи”, “соги”) вкопували в землю (до “цилої землі”) на глибину 0,5—1,0 м. Стовпи мали відземки: у нижній частині, яка вкопувалась, вони зберігали круглу природну форму, вище з чотирьох боків їх протисували. На ході дослідження території фіксуємо окремі випадки, де стовпи не вкопані, а встановлені на каменях.

верхній площині підвалин і поясів вибирали пази. Короткі, на половину висоти стіни, коли закріплювали відповідно у платви і пояси, пояси і підвалини.

Проміжки між колами заплітали довгими ("на ціле стебло") глиносолом'яними вальками (горизонтально). Для виготовлення вальків використовували довгу, ретельно очищено від бур'яну солому ("околоти", "приколоти"), яку заготовляли рік-два наперед. Для ведення глинняних робіт скликали "толоку". На землю насипали полову ("щоб не чіпало землі"), на якій місцями глину. Жінки робили ("толочили") вальки, крутячи на дощці солому з глиною, а чоловіки заплітали їх поза коли каркаса стіни. Хлопці "дощинками" трамбували заплетені вальки. Коли стіна висихала, її "вправляли" рідкою глиною з домішкою полови чи соломи та кінського посліду (остання домішка забезпечувала поверхні стін від тріщин).

При каркасно-дильованому будівництві ("в дилі", "в бурти", "в борти", "в фельци", "в гарі", "в заміт") в стовпах каркаса вибирали поздовжні рівчаки ("бурти", "борти", "гарі", "фельци"). У них заганяли дилини, здебільшого нетовсті (до 6 см) "дошки". Дилини, як правило, виготовляли з дуба (бідніші селяни використовували для цієї мети й інші породи деревини). Цікаво, що при каркасно-дильованому будівництві, як і при каркасно-валькованому, стовпи каркаса у верхній частині укріплювали бантиками. Дильовані хати обов'язково "вправляли" грубим шаром глиносоломи. Таким чином дерев'яні стіни ніби відігравали роль каркаса глиnobитного будівництва. Існувало кілька способів виправлення стін хати. Найдавніший полягав у тому, що на всю поверхню стін набивали дубові клинці ("клиницювали"), накидали глину з половово-січкою, потім вигладжували рукою чи дощечкою і забілювали. Крім клиницювання існував інший спосіб — "дранкування" (чи "шабрування"), коли на всю поверхню стін набивали через 10—15 см навскіні лати ("били дранку", "шкале", "шпарлати", "шпаргалі"), а також "ліскування" — набивання навхрест на поверхню стіни тонких "ліскових" (ліщинових) прутів з подальшим виправленням глиносоломою.

У східній частині досліджуваної території, на межі з Поділлям та Волинню, варіантність заповнення каркаса стін збільшується. Досить часто тут трапляються будівлі, зведені так званою технікою "в переклад" (або, як їх ще тут називають, — "дильовані"), у яких верстви глиносоломи чи глиновальків чергують з горизонтально укладеними дилинами. Фіксуємо декілька варіантів подібної конструкції стін. Наприклад, у Бродівському районі (села Салашка, Титильківці, Черниця) в пази стовпів каркаса заганяли горизонтальний диль ("ригель"), на який накладали шар коротких (30—35 см) глиносолом'яних "вальків". Вальки укладали таким чином, що їх кінці обгортали з двох боків ригель, за ним ішов наступний ригель, шар вальків і т. д. Виступи кінців вальків загладжували і виправляли. На Бродівщині зафікований інший варіант такої конструкції, при якому простір між риглями закладали "галамуцами" — короткими (20—25 см) глиносолом'яними вальками у формі хлібини. Найчастіше ригель чергувався з трьома-шістьма рядами галамуців. Галамуци укладали "ялинкою" під кутом: кожний наступний ряд укладали в протилежному напрямку. Існували інші комбінації чергування вальків і риглів: ригель і два ряди вальків, ригель і ряд вальків, що залежало у значній мірі від кількості будівельної деревини, на яку міг спромогтися господар.

Хата. Село Чуловичі Городоцького району. 1865 р.
1. Головний фасад; 2. Поздовжній розріз; 3. План

Траплялись будівлі, стіни яких мали тільки платву та підвальну, решту ж простору заповнювали галамуцами. Хати з галамуців зафіксовано в селах Нем'ячі, Попівцях, Титильківцях Бродівського району. У селі Гаях Дуб'євських риглі ("дилі") на землі обгортали глиносоломою, а потім закладали їх в рівчаки стовпів каркаса. Конструкції з почерговим укладанням глиносолом'яних вальків та дилів зустрічались і в Перемишлянському районі (село Біле). Інший різновид цієї конструкції (так звана "дильювана хата") виявлено в Жидачівському районі (село Облазниця). Дильюванням тут називали перекладання дилинами верств змішаної з соломою глини. Глину місili кіньми, доправляли ногами, а інколи тільки ногами. Верстви глиносоломи вкладали вилами і, щоб стіни не скрутилися, перекладали дерев'яними дилями, які вільно ходили в "фельцах" стовпів. Дилі побивали сокирою, щоб виповнення стін робилось суцільним і тісним. Після висихання стіни двічі виправляли: глиною з ячмінною або пшеничною полововою, після чого "гладили" таким же чином, але з висіянною на решеті полововою без грубих домішок.

Будівлі з подібною конструкцією стін траплялися і в Рогатинському районі (хата з 1891 р. з села Гончарівки, хати в селах Виспі, Луківці Вишневському). Клали почергово горизонтальний ригель ("кіл"), три ряди вальків круглої форми ("круглі вальки"), ригель і т. д. Аналогічно була "хата в заклад" у Галицькому районі (село Мелна): укладали два-три ряди круглих вальків ("боханців"), у "гари" стовпів горизонтально закладали "дрюк" (ригель), вальки, знову дрюк і т. д. "Хати з боханців" фіксували в Бродівському районі (село Салашка). Стіни з "коротких вальків", перекладених горизонтальними риглями, зводили і в Монастириському районі (село Гранітне). А в селі Ланах Галицького району короткими (30 см) вальками заплітали поміж вертикальні коли.

Зрідка будували хати, що не мали каркаса, наприклад, у селі Підміхайлівцях Рогатинського району стіни викладали з коротких (30 см), формаю наблизених до цеглини вальків, так званої "ластівки". Їх укладали почергово: уздовж і впоперек стіни.

На всій досліджуваній території траплялись будівлі каркасної конструкції, у яких простір між стовпами каркаса заповнювали горизонтальногородженим плотом з лози чи ліщини. Так здебільшого будували господарські споруди (стайні, стодоли, шопи та інше), проте ще донині у Пустомитівському (села Вовків, Загір'я), Миколаївському (села Мала Горожанка, Красів), Городоцькому (села Вишня, Березець, Катериничі, Поляна), Мостиському (села Мишлятичі, Соломинка, Острожець) районах зберігся ряд жител, стіни яких "городжені хворостом" по вертикальних колах (так звана "городжена хата"). Пліт у таких будівлях з обох боків закидали глиносолом'яною сумішшю і після висихання виправляли.

На досліджуваній території зустрічаемо і окремі випадки так званої "битої хати" (села Вишнів Рогатинського та Міженець Старосамбірського районів). Стіни таких будівель зводили без будь-якого каркаса: не мали вони ні підвальних, ні стовплів, тільки віконні та дверні отвори відгороджувались дощатою опалубкою. Змішана з дрібною соломою глина накладалась верствами до рівня 0,5—0,8 м. Коли висихала, кладка продовжувалась. Верхом клали платви і дах. Кладку вирівнювали за допомогою сокирі та вигладжували мащенням глини з "коняком" (кінським послідом).

Досить часто у будівництві цього регіону застосовували природний камінь. Про його широке використання на Перемишлянщині (нинішній Перемишлянський район Львівської області) на початку ХХ ст. згадував український архітектор А. Лушпинський: "Відрубні і надаючі ріжновидності околицям є будинки Перемишлянщини з ломового каменю муровані, які дуже гарно свідчать о надзвичайній уміlosti обходження з того роду матеріалами [...]"¹². З каменю здебільшого складали господарські будівлі, огорожі, проте в ряді сіл Перемишлянського, Золочівського, Миколаївського, Городоцького, Рогатинського та Галицького районів з нього будували і житла. Використовували переважно вапняк, брили якого обробляли сокирою у цегlopодібні форми досить великих розмірів. Стіни клали на глиняному ("земляному") розчині. Свідчення про кам'яні хати в багатьох селах маємо з середини та кінця XIX ст. (хата 1865 р. з села Стоків Перемишлянського району).

Сporadично по всій території траплялися житла з комбінованою конструкцією стін. Наприклад, у селі Попівцях Бродівського району зафіксована хата, стіни якої у середній частині горизонтальним брусом розділені надвое: нижче "брusa" вони заповнені "галамузами", вище — горизонтально заплетеними довгими глиносолом'яними вальками по вертикальних "риглях". Існували й інші комбінації: поєднання вальків з каменем, ділями, плотом з хворосту, а також кількох окремих варіантів валькованої стіни в одній будівлі.

У селах Лучківцях, Підгірцях Бродівського району та селах Іванівці, Лагодові Перемишлянського району зафіксовано ряд будівель, стіни яких кладені з цегли-сирівки та саману. В кінці XIX ст. сільські багачі зрідка споруджували цегляні будинки.

Біля хат влаштовували глинобитні "приспи". Щоб приспи не осипались, на заході досліджуваної території їх часто захищали виплетеними з хворосту чи зложеними з дощок підпорками. Хоча на сьогодні збереглися тільки сліди приспі, у минулому вони оточували весь будинок. Зовнішні стіни хати білили вапном або "білою глиною", приспу підводили жовтогарячою чи рудою глиною, "глеем" чи сажею. Подекуди жовтою або рудою глиною вимащували всю напільну, рідше це й причілкову (з боку комори) стіну. Виправляли стіни гладко; пілястри, якими так часто оздоблюють фасади на Поділлі, тут явище рідкісне. Виступи сволоків на фасадах ("головки") фігурно вирізували. Вздовж чільної стіни під стріхою прикріплювали жердку, на якій сушили кукурудзу, часник, цибулю та інше. Біля вхідних дверей висіли священні "віночки", "зіле" — оберег від грому і блискавки.

Для утеплення на зиму хату навколо обкладали загатою. Загату робили зі старих сніпків, стебел кукурудзи, м'ятої соломи, сіна чи листя. До стін загата прикріплювалась системою колів і жердок та виготовлених з дощок чи виплетених з лози спеціальних заслон.

Житло досліджуваного регіону, як і загалом в Україні, пройшло складний, багатовіковий шлях розвитку — від однокамерного опалюваного житла до багатокамерного. Безперечно, у другій половині XIX ст. одно-

¹² Лушпинський А. Відбудова знищених осель в Східній Галичині.— Львів, 1916.— Ч. II.

камерні житла тут уже не зустрічалися, проте наявність їх у більш ранній період засвідчує досить обширний археологічний матеріал¹³.

Житло досліджуваної території другої половини XIX — початку ХХ ст. вирізняється на фоні навколоїшніх регіонів надзвичайною поліваріантністю планувальних схем. Слід зазначити, що в розглядуваній період тут переважали будівлі з двома житловими приміщеннями. Польський дослідник Богдан Януш стверджував, що для місцевостей, розташованих на півден та південний схід від Львова (між Дністром і Львовом) характерні хати з двома житловими приміщеннями і сіньми між ними¹⁴. Хоча не були ще рідкістю і будівлі з одним житловим приміщенням, описані в першій половині XIX ст. в селі Солонці нинішнього Пустомитівського району: “[...] Маленька хатина з одною кімнатою, обліплена глиною, зверху побілена [...]”¹⁵.

Двокамерне житло у класичному варіанті хата—сіни уже в другій половині XIX ст. тут зустрічалось досить рідко (хата кінця XIX ст. з села Смереківки Золочівського району, хата початку ХХ ст. з села Гусятичів Жидачівського району, хата початку ХХ ст. з села Паланіків Городоцького району, хата кінця XIX ст. з села Медині Галицького району). Зрідка траплялись і будівлі, до складу яких входили тільки хата, сіни і комора (хати: кінця XIX ст. з сіл Хмелевої та Махнівців, 1916 та 1901 рр. з села Підлісся Золочівського району; 1867 р. з села Катериничів, початку ХХ ст. з села Шоломиничів Городоцького району; початку ХХ ст. з села Повергова Миколаївського району; кінця XIX ст. з сіл Дуб'я та Черниці Бродівського району; початку ХХ ст. з села Острожця Мостиського району; 1925 р. з села Дилієва Галицького району). Нечасто траплялись і житла з двома, рівно- чи різномірними житловими приміщеннями, розділеними сіньми (хати: 1886 р. з села Ремезівців, кінця XIX ст. з села Хмелевої, 1914—1915 рр.— з села Підлісся Золочівського району; кінця XIX ст. з села Підгірців, 1906 р. з села Стиборівки, початку ХХ ст. з сіл Салашки та Дуб'я Бродівського району), а також будівлі типу хата—сіни—хата—комора (хати кінця XIX ст. з села Вишнева Рогатинського району та села Гусятичів Жидачівського району, хата 1878 р. з села Новосілок Буського району). Варто зазначити, що характерною рисою цих зафіксованих нами хат є наявність у сінях тільки одних вхідних дверей (на головному фасаді), а також те, що всі ці будівлі збереглися на окраїнах обстежуваного регіону.

У другій половині XIX — на початку ХХ ст. тут переважали житла з виділеною при тильній стінці сіней кухнею (“пекарнею”, “хатиною”, “халупиною”, “кухенкою”, “сінцями”, “підсінками”). Ще польський етнограф Адам Фішер помітив цю особливість у будівництві Львівщини: “Піч в хатах руських міститься, звичайно, в правому куті, при вході до хати лівої, піч та переважно опалюється з хати, але, наприклад, в Львівськім воєводстві можна бачити піч, опалювану з сіней”¹⁶.

¹³ Археологія Української РСР.— К., 1975.— С. 179—295.

¹⁴ Janusz B. Badania etnograficzne w Sknylowie w okolicach Lwowa // Na ziemi naszej.— 1936.— N 19.— S. 3—6.

¹⁵ Головацький Я. Подорож по Галицькій та Угорській Русі, описана в листах до приятеля у Л. // Подорожі в Українські Карпати.— Львів, 1993.— С. 24.

¹⁶ Fischer A. Rusini.— S. 74.

Дуже часто такі будівлі складалися з двох рівно- чи різновзначних житлових приміщень ("хати" і "хати", "хати" і "хатини", "малої хати" і "великої хати", "передньої" і "задньої" хати, "хати" і "світлиці", "літньої" і "зимової" хати, двох "халуп" чи "халупи" і "халупки"), розділених сінами з кухнею. Такими є: хата 1878 р. з села Васютина, 1880 р. з села Пукова, 1891 р. з села Гончарівки (хутір Закутина), 1878 р. з села Мелни, 1906 р. з села Підмихайлівців; 1913 р. з села Черчого, 1915 р. з села Чернова, 1923 р. з села Козари, початку ХХ ст. з села Беньківців, кінця XIX і початку ХХ ст. з села Конюшків Рогатинського району; хата 1924 р. з села Бовшева Галицького району; хати 1865 р. з села Стоків, 1891, 1912, 1921 рр. з села Іванівки, кінця XIX ст. та 1921 р. з села Білого, 1900 р. з села Осталовичів, 1906 р. з села Бачева, 1910 р. з сіл Тучного та Чемеринців, 1911 р. з села Білки, 1916 р. з села Болотні, 1917 р. з села Селиськ Перемишлянського району; хата початку ХХ ст. та 1904 р. з села Підгірців Бродівського району; 1898 р. з села Отиневичів Жидачівського району; хати кінця XIX ст. та 1900 р. з села Червоного Золочівського району; 1927 р. з села Вовкова Пустомитівського району; кінця XIX ст. з села Бродків, кінця XIX ст. з села Раковця Миколаївського району.

У сінях жител, до складу яких входили хата, сіни і комора, теж виділяли пекарню: хати початку ХХ ст. з сіл Вишнева та Виспи Рогатинського району, хата 1861—1871 рр. з села Костенева, 1871 р. з села Куреличів, кінця XIX ст. з сіл Лагодова та Новосілки, 1904 р. з села Селиськ, 1907 р. з села Розсохів, 1913 р. з села Міжгір'я, початку ХХ ст. з сіл Білого (хутір Береза), Ушковичів, Чемеринців Перемишлянського району; 1895 р. з села Добрянів, початку ХХ ст. з села Вовкова Пустомитівського району; кінця XIX ст. з села Красова та початку ХХ ст. з села Новосілок Опарських Миколаївського району, хати кінця XIX і початку ХХ ст. з села Вишні Городоцького району; початку ХХ ст. з сіл Соломинки, Дмитровичів та 1921 р. з села Малих Мокрянів Мостиського району.

Побутували житла, у склад яких, крім житлового приміщення, входили тільки сіни з пекарнею типу хата—сіни /пекарня (хата 1895 р. з села Черепина Пустомитівського району, 1885 р. з села Підмонастира та 1900 р. з села Кемира Перемишлянського району, 1911 р. з села Бібшанів Золочівського району, хати початку ХХ ст. з сіл Виспи, Журова Рогатинського району та хата початку ХХ ст. з села Бовшева Галицького району).

У багатьох траплялись будівлі типу хата—сіни/пекарня—хата—комора—хата 1890 р. з села Утіховичів Перемишлянського району, 1905 р. з села Васючина Рогатинського району.

У будівлях цих типів тіло печі ("бабка" "п'єц") залишалось, у житловому приміщенні, а пічний отвір ("челюсті") з припічком повертали в бік сіней (власне пекарні). Тут, у пекарні, містилась і плита, щоправда, фіксуємо ряд жител, у пекарні яких плити ще немає. Дим з печі через "кагли" виводився на горище ("на під"), звідки через отвори під гребенем даху (або виведений понад дах комин) виходив назовні. Траплялось, що опалення в пекарні було курне: дим з печі виходив безпосередньо у приміщення, звідки піднімався на горище. Стелі у такій пекарні не робили, лише встановлювали іскрогасник ("капу", "капулу", "бабку", "бабу",

“дзвін”). Він являв собою каблуки з пруття, закріплені у дерев'яній рамі, обплетені глиновальськими. Навіть при наявності комина (“бовдура”), виведеного понад дах, пекарня часом не мала стелі: дим виходив прямо у житлове приміщення, звідки потрапляв у плетений з лози чи глиновальськів комин, нижня частина якого простягалась над усім (чи майже усім) приміщенням. У комині хати 1898 р. з села Отиневичів Жидачівського району влаштована “вензарня” (вуджарня) для вудження сала і ковбас. Частина диму з пекарні виходила у сіни через двері, тому в деяких селах Пустомитівського (хата кінця XIX ст. з села Пісків), Миколаївського (хата кінця XIX ст. з села Красова, хата початку XX ст. з села Раковця) та Городоцького (хата початку XX ст. з села Родатичів) районів двері, що ведуть з пекарні в сіни та з сіней на двір, поділені по висоті на дві рівні частини, кожна з яких відчиняється незалежно від другої. При наявності другого житлового приміщення з грубкою-огрівачем, опалення в останній здебільшого теж здійснюється з пекарні. З одного або двох житлових приміщень у пекарню досить часто ведуть неширокі (50—60 см) двері, які розташовують за піччю чи грубкою.

На заході досліджуваної території, у Мостиському районі (села Чернево, Шешуровичі), виявлено перехідний варіант від житла типу хата—сіни—комора до хата—сіни/пекарня—комора. Піч у цих будівлях міститься у житловому приміщенні, пічний отвір з припічком повернуто в бік сіней (але пекарні тут ще не виділено, її роль відіграє частина сіней).

Відомі спроби пояснити виникнення цього типу житла впливами західноєвропейського (німецького) будівництва, а саме впливом житла так званого “франконського типу” з теплими сіньми. У науці не раз мали місце спроби пояснити розвиток слов'янського житла на ще більш ранніх етапах його розвитку німецькими впливами, проте на кардинально протилежний шлях розвитку слов'янського та німецького житла вказують московські етнографи¹⁷. Аналізуючи шлях розвитку західнослов'янського житла, ті зміни, що пройшли в ньому з часів середньовіччя до наших днів, учени висловлюють думку, що вони були викликані різноманітними причинами, серед яких першорядне значення мав рівень економічного розвитку окремих західнослов'янських земель у рамках різних держав¹⁸. Наприклад, подібний до описаного нами вище тип житла, тобто житло з теплими сіньми, з пізнішим виділенням у них “чорної кухні” вже у XVII ст. виник у Чехії, передовій на той час області Австрійської монархії¹⁹. Найбільш достовірно, на думку спеціалістів, що цей процес відбувався під впливом міст²⁰.

Житла з виділеною у сінях пекарнею відомі і в інших регіонах України, зокрема в лісостеповій її частині²¹. Український етнограф Федір Вовк вказує на їх побутування у колишній Полтавській губернії (село

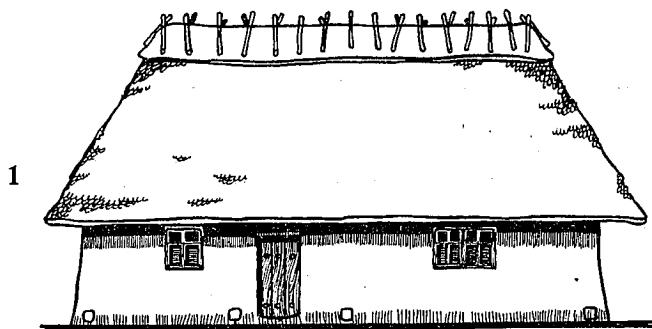
¹⁷ Ганцкая О. А., Грацианская Н. Н. Крестьянское жилище западных славян // Типы сельского жилища в странах зарубежной Европы.— М., 1968.— С. 160.

¹⁸ Там само.

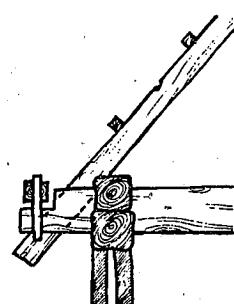
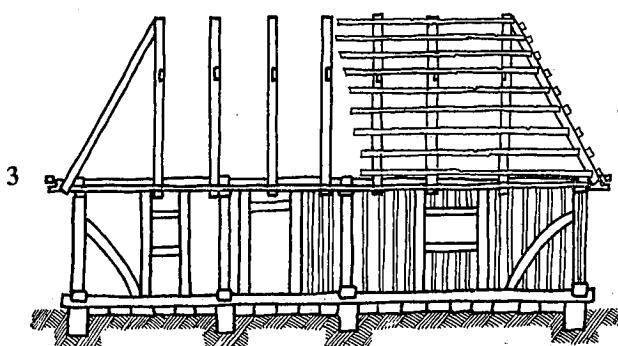
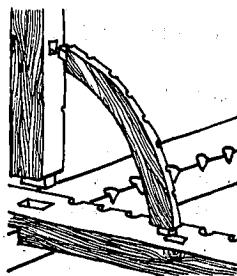
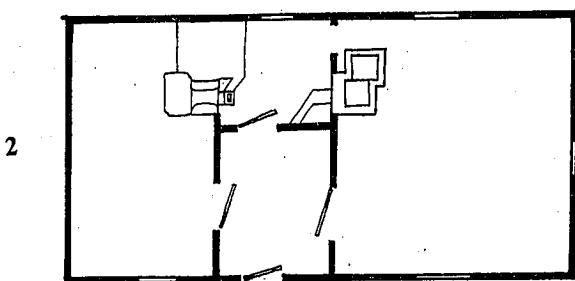
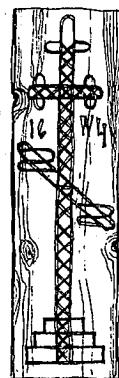
¹⁹ Там само.

²⁰ Там само.

²¹ Українці. Історико-етнографічна монографія.— К., 1959.— Т. I, макет.— С. 325.

4

Хата. Село Іванівка Пустомитівського району. 1891 р.

1. Фасад;
2. План;
3. Схема каркаса;
4. Фрагмент сволоки;
5. Укріплення кутових стовпів "штрабами";
6. Фрагмент конструкції даху

Кононівці)²². Відомі вони на Поділлі, а також в інших районах Львівщини, зокрема на Бродівщині²³ чи Яворівщині²⁴. Проте, згідно з нашими матеріалами, на Поділлі та на решті території Львівської області такі будівлі з'являються на початку ХХ ст., але навіть у 20-х рр. цього століття значного поширення не набувають. Разом з тим на Опіллі подібні житла вже у другій половині XIX ст. були масово поширені і, згідно з нашими дослідженнями, переважали, а в деяких районах побутували майже виключно, особливо в Перемишлянському, Миколаївському, Пустомитівському та Рогатинському.

На сьогодні ми не володіємо більш точною інформацією про час виникнення цього типу житла, проте якщо у лісостеповій частині України, як твердять дослідники, процес відгородження кухні відбувся у другій половині XIX ст.²⁵, то на Опіллі це сталося щонайпізніше у середині цього ж століття.

На заході та південному заході досліджуваної території (у Мостиському, Городоцькому та частково Миколаївському районах) поряд з вищеписаними досить широко побутували будівлі з виділеними по ширині житлового приміщення ванькирами чи коморами (подібно до львівського Підгір'я та південно-західної Волині)²⁶. Щоправда, житла цього типу на Опіллі теж мають свої особливості. Як правило, типовий для львівського Підгір'я ванькир тут відіграє роль кухні ("пекарні", "хатини", "халупини"): тіло печі залишається у житловому приміщенні, а пічний отвір з припічком повертають у бік пекарні (ванькира), звідки й здійснюється опалення. Ось як у кінці минулого століття описував подібне житло польський дослідник Кароль Фалькевич у селі Бар нинішнього Городоцького району: "[...] Сільські хати ненізні, не обгороджені плотами, як правило, без винятку курні. Сіни розділяють хату на дві половини: з одного боку знаходитьсь комора, з другого житлова хата і так звана пекарня. Піч займає більшу частину хати житлової (напевно, четверту частину).— Р.Р.), а тільки припічок, на якому варять страву, виходить до пекарні. В цей спосіб житлова хата є належно огріта, але вільна від диму"²⁷. Подібні будівлі автор описав у селах Бартатові, Криниці, Любені Великому, Мишані нинішнього Городоцького району²⁸.

Існувало кілька різновидностей житла цього типу, що визначалося рядом причин, зокрема соціально-економічним рівнем господарства, традиціями та іншим.

²² Волков Ф. Этнографические особенности украинского народа // Украинский народ в его прошлом и настоящем.— Pg., 1916.— Т. 2.— С. 530, 531.

²³ Радович Р. Особливості народного житла південно-західної частини Волині (друга половина XIX — початок ХХ століття) // Записки Наукового товариства імені Шевченка (далі — Записки НТШ).— Львів, 1992.— Т. COXXIII.— С. 100.

²⁴ Береза Я. Поланка: Культурно-історичний нарис // Життя і знання.— 1933.— Ч. 7—8.— С. 212.

²⁵ Українці...— С. 325.

²⁶ Радович Р. Особливості народного житла південно-західної частини Волині...— С. 99, 100.

²⁷ Falkiewicz K. Monografia powiatu gródeckiego.— Gródek, 1896.— S. 74.

²⁸ Ibid.— S. 75, 93, 108, 119.

До складу найпростіших з них* входила тільки хата з кухнею та сіні (хата 1870 р. з села Чуловичів, кінця XIX — початку XX ст. з села Грімна, кінця XIX ст. з сіл Завидовичів, Татаринова Городоцького району; хати кінця XIX ст. з сіл Ричагова та Малої Горожанки Миколаївського району). Подібне планування, очевидно, мали і однобічні житла, описані Каролем Фалькевичем у селах Каменеброді, Добрянах, Поріччі Городоцькому нинішнього Городоцького району²⁹.

Доволі розповсюдженими були будівлі типу комора—сіни—хата/кухня (хати кінця XIX ст. з сіл Завидовичів, Палаників, початку XX ст. з сіл Грімна, Путятинів, 1912 р. з села Добрянів Городоцького району; хати початку XX ст. з сіл Пнікута, Соломинки, Дмитровичів Мостиського району). Житла аналогічного планування К. Фалькевич фіксував у селах Барі, Криниці, Мшані нинішнього Городоцького району³⁰. В окремих випадках зустрічався інший різновид цього типу планування: комора—хата/кухня—сіни (хата кінця XIX ст. з села Грімна Городоцького району). Дещо вдосконаленим варіантом було житло з двома коморами, хата/кухня—сіни—комора/комора (хата кінця XIX ст. з села Завидовичів Городоцького району та початку XX ст. з села Ричагова Миколаївського району).

У багатьох мешканців траплялися житла типу хата—сіни—кухня/хата (хата 1873 р. з села Піддністрянів Жидачівського району, початку XX ст. з Поморянів Золочівського та Соломинки Мостиського районів. Існували й більш розвинуті планувальні схеми цього типу житла: комора/хата—сіни—кухня/хата. Такі будівлі описав К. Фалькевич у селі Бартатові нинішнього Городоцького району: “[...] Хати дуже порядні, переважно з коминами. Сіни розділяють хату на дві частини. З одного боку є хата, звана зимовою, і комора. Хата зимова є, властиво, ванькірем і буває утримувана завжди чисто, а умеблювання у ній найчастіше порядне. І так стоїть тут звичайно: порядне ліжко, застелене, стіл, шафа, лави вздовж стін і одне або два крісла. На стінах висять образи і завжди мале дзеркало, а на вікні стоїть лампа. Тут приймають гостей. З хати зимової ведуть двері в комору, в якій стоїть скриня з одягом, тут також переховують продукти. По другому боці будівлі є хата, звана літньою: спальня дітей і челяді (тільки господарі сплять в хаті зимовій) та кухня з піччю пекарською і припічком для готовання. Поряд з припічком в багатьох хатах також вже є і кухні англійські для готовання³¹. Так будували і в селі Оброшині Пустомитівського району³². Про значне поширення таких будівель свідчить досить багатий польовий матеріал (хата 1857 р. з урочища Лип'я та 1875 р. з урочища Розливки біля містечка Комарна, початку XX ст. з села Галичанів, 1910—1920 рр. з села Поріччя Мальованого Городоцького району; початку XX ст. з сіл Ричагова Миколаївського та Чернєва Мостиського районів. Трапляється варіант такого житла з двома коморами: комора—хата/кухня—сіни—хата/комора (хата 1865 р. з села Чуловичів Городоцького району).

* У селі Мала Горожанка Миколаївського району зафіксована хата кінця XIX ст., яка складається тільки з житлового приміщення і кухні.

²⁹ Falkiewicz K. Monografia... — S. 85, 92, 121.

³⁰ Ibid. — S. 74, 75, 119.

³¹ Ibid. — S. 77.

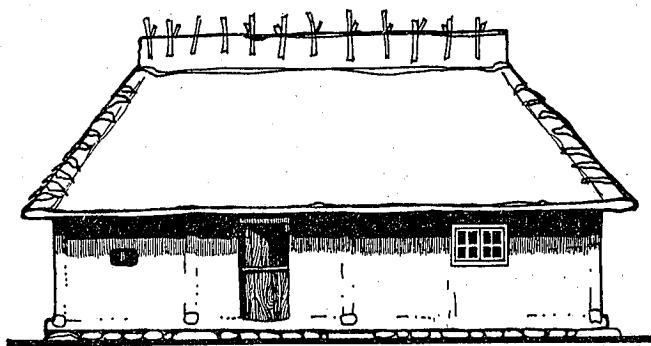
³² Ibid. — S. 120.

У будівлях, розрахованих на дві сім'ї, по обидва боки від сіней розташовували житлові приміщення з кухнею (хати 1890 р. з урочища Гори біля міста Комарна Городоцького району, початку ХХ ст. з села Ричагова Миколаївського району). Подібно, за даними К. Фалькевича, будували і в селі Любені Великому нинішнього Городоцького району (у даному випадку по один бік від сіней жили господарі, а друга половина хати призначалася для винайму курортниками)³³. Зрідка кухню влаштовували не у ванькирі, а відгороджували в сінях (хата кінця XIX ст. з села Руди Жидачівського району за планом хата—сіни/пекарня—хата/ванькир та хата початку ХХ ст. з села Соломинки Мостиського району за планом комора—сіни/пекарня—хата/ванькир).

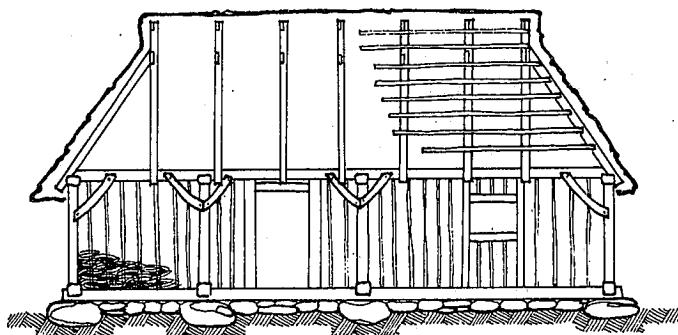
На заході досліджуваної території траплялися житла, до складу яких входив п'ятистінок хата/комора, але кухні тут ще не було (хата 1902 р. з села Чуловичів Городоцького району за планом сіни—хата/комора; хата початку ХХ ст. з села Радохінців Мостиського району за планом комора/хата—сіни—хата; хата 1895 р. з села Чуловичів Городоцького району та 1899—1901 рр. з села Хідновичів Мостиського району за планом комора/хата—сіни—комора/хата).

Як на заході, так і на півдні досліджуваної території під одним дахом з житлами усіх типів часто блокували стайню (хати 1872 р. з урочища Гори біля містечка Комарна, 1915—1916 рр. з села Галичанів Городоцького району, початку ХХ ст. з села Мишлятичів Мостиського району за планом стайні/комора—сіни—хата/кухня; хата 1910—1915 рр. з урочища Розливки біля містечка Комарна, початку ХХ ст. з села Галичанів Городоцького району за планом стайні—сіни—хата/кухня; хата кінця XIX ст. з села Завидовичів Городоцького району за планом стайні—стайні—сіни—хата/кухня—комора; хати початку ХХ ст. з Новосілок Опарських Миколаївського та Мишлятичів Мостиського районів за планом стайні—сіни/кухня—хата; хати кінця XIX ст., 1903 та 1929 рр. з села Вишні Городоцького району за планом стайні—комора—сіни/кухня—хата; хата кінця XIX ст. з села Поріччя Задвірного Городоцького району за планом стайні—хата—сіни/кухня—хата; хата кінця XIX ст. з передмістя містечка Миколаєва за планом хата—сіни/кухня—хата—комора—стайні; хата початку ХХ ст. з села Пукова Рогатинського району за планом стайні—стайні—комора—сіни/кухня—хата; хата початку ХХ ст. з урочища Литовки біля містечка Комарна Городоцького району за планом стайні—сіни—комора/хата; хата початку ХХ ст. з села Поріччя Любінського Городоцького району за планом хата—сіни—комора—стайні; хати початку ХХ ст. з сіл Поріччя Мальованого Городоцького району та Мишлятичів Мостиського району за планом хата—сіни—стайні; хата другої половини XIX ст. з села Березця Городоцького району за планом стайні—сіни—хата—стайні; хата початку ХХ ст. з села Поріччя Любінського Городоцького району за планом хата—сіни—стайні—стайні). Часто тут трапляються будівлі, у склад яких поряд зі стайнію входить ще й стодола (хата початку ХХ ст. з села Поріччя Мальованого Городоцького району за планом стайні—сіни—хата/кухня—стодола; хата початку ХХ ст. з села Поріччя Грунтового Городоцького району за планом стайні—сіни/комірка—хата—стодола; хата кінця XIX ст. з села Чуловичів Го-

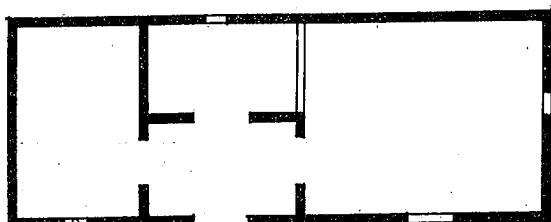
³³ Falkiewicz K. Monografia.... — S. 108.

1

2

3

Хата. Село Красів Миколаївського району. Кінець XIX ст.
1. Головний фасад; 2. Схема каркаса; 3. План

родоцького району за планом стодола—сіни—хата/комора—стайня; хата кінця XIX ст. з села Березця Городоцького району за планом хата/комора—сіни—стайня—стодола; хати кінця XIX ст. з села Черлянів Городоцького району та початку XX ст. з села Радохінців Мостиського району за планом хата—сіни—стайня—стодола; хата початку XX ст. з села Шешуровичів Мостиського району за планом хата—сіни—комора—стайня—стодола; хата початку ХХ ст. з села Повергова Миколаївського району за планом хата—сіни—хата—стодола). Зрідка до житла прибудовували ще “прибік”: хата 1871 р. з села Катериничів за планом стайня—сіни—комора/хата (з прибоком при тильній стінці) та хата початку ХХ ст. з села Черлянів Городоцького району за планом стайня—сіни—хата—стодола—прибік. На сході досліджуваної території зафіксовано окремі випадки двоповерхових будівель. Такою є хата 1909 р. з села Селиськ Перешильянського району, на першому поверсі якої розташовані стайня і пивниця, на другому — хата, кухня, сіни і комора.

У давніх житлах стелю укладали тільки над житловими приміщеннями та коморою, у пекарні й сінях її не було. Робили стелю, як правило, з акуратно “тильованих” дощок, хоча на сході інколи траплялися стелі, виплетені з вальків, а в окремих випадках навіть з “прутів”. Стеля опидалась на один чи кілька сволоків. У Золочівському районі зафіксовані окремі випадки так званої “фельцованої” стелі — стеліни заганяли у пази (“фельци”), вибрані по довжині сволоків. На заході стеліни укладали на один чи кілька поздовжніх сволоків (“трагарів”, “сволоків”, “бальків”, “трамів”). На північному сході переважали поперечні сволоки (“бальки”, зрідка “трами”). Спорадично по всій території траплялися й комбінації сволоків: на одному поздовжньому “сволоку” (рідше “трагарі”) кілька поперечних “бальків”.

Більшість жителів на досліджуваній території були покриті чотирисхилими дахами на кроквах. Зрідка причілки такого даху у верхній частині усічені, як на Гуцульщині. У житлах кінця XIX, а особливо початку ХХ ст. часто влаштовували двосхилі дахи. Траплялось, що причілки двосхилого даху у верхній частині усікали, а в нижній їх частині влаштовували нешироке піддашшя. В окремих випадках житла покривали трисхилими дахами. Причілки даху у таких будівлях зашивали дошками, городили глиносолом’яними вальками чи хворостом. Крокви у верхній частині попарно зв’язували “бантинами”. Нижню частину кроков, як правило, зарубували у платви, проте зрідка траплялися випадки зарубки їх у виноси сволоків.

У порівнянні з іншими західними областями України, дахи будівель цього регіону досить низькі. Співвідношення висоти даху і видимої частини стіни коливалось у межах 1 : 1 — 1,5 : 1.

Основним покрівельним матеріалом служили солом’яні сніпки. Для пошиття хати робили з наперед заготовленої, добре очищеної від трави і коротких та покрученых стебел (“мерви”) житньої соломи два види сніпків: “плескачі”, “плоскі”, “плескачки” — сніпки, зв’язані при корені (“гудзірі”), та сніпки, зв’язані близьче колосся,— “стріхачі”, “воловачки”, рідше “кички”. Пошивали дах здебільшого гладко: усю поверхню даху пошивали сніпками, зв’язаними при корені (колоссям униз), лише на стріху, роги і під гребінь давали сніпки, зв’язані при колоссі. У селі Малій Горожанці роги даху пошивали сніпками дещо грубішими і корот-

шими від тих, що йшли на стріху і під верх, їх тут називали "наріжні", "рогулі". Східчасте пошиття усієї поверхні даху ("стріхата хата") траплялося дуже рідко — як правило, у житлах багачів. Вивершували дах валом м'ятої соломи-мерви ("гребінь", "верх"), який закріплювали попарно звязаними кілками ("кізлинем", "кізликами"). У деяких місцевостях (села Чуловичі, Катериничі, Поріччя, Березець Городоцького, Отиневичі Жидачівського, Диліово Рогатинського районів та інших) хати пошивали сніпками ("кичками") з очерету ("тростини")³⁴. Очерт вибирали з тонкими стеблами (крупностеблистий на пошиття не годився). Очертяті кички перевязували ближче кореня ("при гудзірі") солом'яним перевеслом, один раз перекручували і вирівнювали гудзір сокирою або саморізом з коси.

Щоб захистити стіни та приспі від опадів, нижній ряд сніпків ("стріху") дещо віддаляли від рівня кроков. Існувало декілька конструктивних варіантів, що сприяли досягненню цього ефекту: 1) до кроков прикріплювали дерев'яні клинці трикутної форми, по них йшла нижня лата; 2) нижній кінець дерев'яних фігурно затесаних кілочків ("коників", "кобилок") закріплювали до крокви, до верхнього кінця кілочків кріпили нижню лату; 3) винос даху поширювали за допомогою "байстрюка" — короткого (80 см) шматка дерева, верхній кінець якого кріпили до крокви, а нижній дещо піднімали на фігурно затесаному кілку, вбитому в крокву; 4) крокви зарубували у платви, нижні лати закріплювали до кінців винесених сволоків і платов; 5) крокви врубані у сволоки, кінці сволоків винесені дещо далі, поза крокву, до них закріплена нижня лата.

У приміських селах дахи зрідка покривали гонтом. На початку ХХ ст. тут як покривельний матеріал досить широко використовували червону черепицю ("дахівку") і навіть листовий метал ("бліху").

Житлове приміщення звичайно мало одне, два, рідше три, а в окремих випадках і чотири вікна. На головному фасаді кожне приміщення мало по одному вікну, що спостерігаємо в зафікованих нами будівлях середини XIX ст. (хати 1865 р. з села Чуловичів, 1867 р. з села Катериничів Городоцького району, 1861 р. з села Костенова та 1865 р. з села Стоків Перемишлянського району). Це явище було типовим і для Тернопільської та Закарпатської областей³⁵. Так здебільшого будували й на півночі Львівської області³⁶. Одне витягнуте по горизонталі вікно було на головному фасаді у хаті з села Катериничів Городоцького району, яка експонувалась на крайовій виставці у Львові 1894 р.³⁷ У переважній більшості жител другої половини XIX — початку ХХ ст., обстежених нами, на головному фасаді кожного житлового приміщення теж було по одному вікну. Дуже рідко (здебільшого на сході) тут влаштовували по два вікна, але їх, як правило, спарювали. При трикамерному плануванні хати (з виділеною у сінях пекарнею) у меншій хаті ("хатині") звичайно було тільки одне вікно, у більшій "хаті" одне (лише в окремих випадках два, в основному спарені) на чільній і одне на причілковій стінах. Інколи

³⁴ Данилюк А. Традиційне житлове будівництво в рівнинній частині Львівщини. — С. 24.

³⁵ Самойлович В. П. Народное архитектурное творчество. — К., 1977. — С. 48.

³⁶ Радович Р. Особливості народного житла південно-західної частини Волині. — С. 101.

³⁷ Данилюк А. Українська народна архітектура на крайовій виставці у Львові 1894 // НТЕ. — 1984. — № 1. — С. 51 (Архів Музею народної архітектури і побуту у Львові. НП-407).

зустрічаємо ще одне маленьке запічне віконце на напільній стіні. Тут, на напільній стіні, влаштовували невеличке, "кількацалеве", кругле віконце з комори та дещо більше з пекарні. Доволі цікавий релікт виявлено у селі Черчому Рогатинського району. Маємо на увазі хату 1913 р., у якій невеличке віконце з пекарні поділене по висоті надвое: нижня частина закріплена стаціонарно, а верхня — піднімається по дерев'яних пазах вгору за принципом волокового³⁸.

У житлах останньої чверті XIX ст. двері уже встановлювано на металевих завісах. Лише в західній частині досліджуваної території фіксуємо житла середини XIX ст. (хата 1865 р. з села Чуловичів, 1867 р. з села Катериничів, середини XIX ст. з села Березця Городоцького району), у яких ще зустрічаються двері на дерев'яних "бігунах", "чопах".

У 1839 р., подорожуючи по Галичині, український дослідник Яків Головацький подав опис інтер'єру житла багатого міщанина з містечка Миколаєва "[...] у світлиці [...]. На стіні від сходу ікони Розп'яття, Матері Божої і св. Миколи, мальовані тутешніми народними художниками. Над дверима і над лавою поліці з полив'яними мисками й циновими тарілками; в куті за піччю, на ліжку, сінник з соломою, накритий білим простирадлом, і сім подушок. Перини нема, бо галицькі українці вважають це непотрібною розкішшю: перини не знайдеш навіть у найбагатшого міщанина чи селянина [...]. По другому боці сіней — так звана курна хата, у якій дим з печі не виходить комином до сіней, а валить прямо до кімнати, де висить над головою, як хмара, і крізь малий отвір у стелі виходить на горище. Цей незручний спосіб усе-таки потрібний, а на думку тутешніх людей необхідний при сушенні льону та конопель, які розстелюють на обтесаних балках, так званих "грядах", та при вудженні ковбас, сала, цибулі і т. д."³⁹

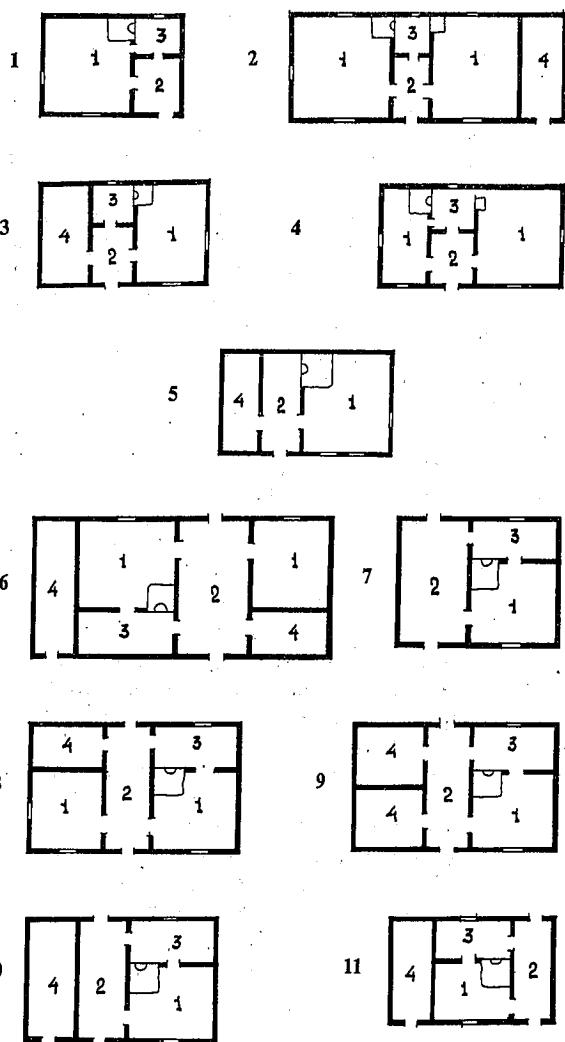
Протягом другої половини XIX ст. традиційний інтер'єр у значній мірі диференціювався. У житла заможних селян поступово "проникали" елементи інтер'єру, характерні для містечок і навіть міст (поданий вище опис хати з села Бартатова). Виділення у сінях пекарні, здійснення звідси опалення у печі та грубці звільнило основні приміщення від певних функцій, зокрема кухні, перетворивши їх у "чисті". Це спричинило доволі помітні позитивні зміни в інтер'єрі цих жител.

Ще на початку ХХ ст. долівку в усіх приміщеннях, як правило, робили глинобитною. Насипали землі, вирівнювали і вбивали дерев'яною дровнею, потім мастили рідкою глиною, до якої додавали полову "трипу" і "коняк" (кінський послід). Долівка з такою домішкою ніколи не тріскалась. Нерідко таку долівку "втовкали музикою", тобто для учасників толоки, котрі валькували хату, влаштовували "забаву з музикою" — молодь танцювала і втолочувала долівку.

Стіни у приміщеннях завжди білили вапном чи "білою глиною", а комори подекуди мастили жовтою глиною. Лише у містечках західної частини досліджуваної території (Комарно, Городок) ще в кінці XIX ст.

³⁸ Подібні вікна описані російською дослідницею Е. Бломквіст. Див.: Бломквіст Е. Крестьянские постройки русских, украинцев и белоруссов // Восточнославянский сборник.— М., 1956.— С. 10.

³⁹ Головацький Я. Подорож...— С. 26.

Типові плани сільських жителів Опілля другої половини XIX — початку XX ст. (1 — хата; 2 — сіни; 3 — пекарня; 4 — комора).

1. Хата. Село Черепин Пустомитівського району. 1895 р.;
2. Хата. Село Утиховичі Перемишлянського району. 1890 р.;
3. Хата. Село Костенів Перемишлянського району. 1861 р.;
4. Хата. Село Пугів Рогатинського району. 1880 р.;
5. Хата. Село Чернів Мостиського району. Кінець XIX ст.;
6. Хата. Село Чуловичі Городоцького району. 1865 р.;
7. Хата. Село Завидовичі Городоцького району. Кінець XIX ст.;
8. Хата. Село Литовка Городоцького району. 1879 р.;
9. Хата. Село Ричагів Миколаївського району. Кінець XIX ст.;
10. Хата. Село Пніскут Мостиського району. Кінець XIX ст.;
11. Хата. Село Грімне Городоцького району. Кінець XIX ст.

зустрічаємо каркасно-дильовані будівлі з митими стінами. Такою була і хата міщанина з Миколаєва, описана Я. Головацьким у 1839 р.⁴⁰

Долівку ("землю") і нижню частину стін (до рівня 15 см) у житловому приміщенні підводили жовтою глиною, а на стику з біленою стіною зрідка робили червону (руду) смужку.

Стелі звичайно не білили (за винятком окремих випадків). Акуратно підгінані гибльовані стеліни, зрідка по краях профільовані, змивали "літньою" водою, як і сволоки. Особливо багато декорували головний сволок. На його нижній площині вирізували великий хрест, щедро оздоблюючи його геометричним чи рослинним орнаментом, рідше в декорі використовували солярні знаки. На боковій площині вирізували рік будівництва хати, імена господарів, рідше будівничого.

"[...] Мило вражала мене біла світлиця та багато ікон, прибраних тонкою блискучою зеленню листя барвінків та китицями червоних ягідок калини [...]" . Так у 1884 р. згадувала українська письменниця Уляна Кравченко хату війта в селі Стоках теперішнього Переяславського району⁴¹. Подібне враження спровалює і світлиця в хаті з села Іванівки цього ж району. Образи розвішані на чисто вибілених стінах. Вони займають не тільки всю причілкову стіну, а частково чільну і напільну. Печі у цьому приміщенні нема, лише грубка. По обидва боки від неї лави з фігурно вирізаними ніжками. Одні двері ведуть в сіни, другі, розташовані за грубкою,— в пекарню. Над входними дверима — поліця для посуду, у правому куті від входу — куфер і шафа. При чільній і причілковій стінах (ближче покуті) лави зі спинками, перед ними довгий стіл. У куті між напільною і причілковою стінами "бамбетель" (замість ліжка), над ним фігурно вирізана жердка, далі — скриня. Стеля і поздовжній сволок мити. Одвірки, сволок, стеліни фігурно профільовані. На нижній площині сволока великий хрест, прикрашений рослинним орнаментом, на боковій напис: "СОЗДАВЪ ДОМ СЕЙ ДЕМИТРИЙ ГНАТ СО ЖЕНОЮ СВОЕЮ КАТЕРИНОЮ И ЧАДОМ СВОЕМ ЕКАТЕРИНОЮ И ИОАНОМ И ПАРАСКЕВІЮ Р[оку] Б[ожого] 1891". Долівка і нижня частина стін обмазені жовтою глиною, попід ліжка і при печі підведені сивим "глеєм". По другий бік сіней розмістилась менша хата ("хатина"), яка слугувала постійним житлом родини. Справа від входу піч (власне, тіло печі — пічний отвір і притічок повернуті в бік пекарні), по два боки від печі лави. Умеблювання цього приміщення скромне: скриня, ліжко, бамбетель, поліця для посуду та декілька ікон.

II

Повертаючись до запитань, поставлених на початку нашого дослідження, насамперед узагальнимо архітектурно-етнографічні особливості, характерні для житла основної території фізико-географічної області лісово-лучно-степового Опілля.

У другій половині XIX — на початку ХХ ст. по всій території Опілля переважали будівлі каркасної конструкції. Головним будівельним матеріалом були деревина і глина. Незважаючи на значну поліваріантність

⁴⁰ Головацький Я. Подорож...— С. 26.

⁴¹ Кравченко У. Спогади учительки // Вибрані твори.— К., 1958.— С. 394.

виповнення стін, на основній території фактично переважали житла, у яких простір між стовпами каркаса заповнювали плотом з довгих глиносолом'яніх вальків по вертикальних колах. У середній частині стіни (по висоті) здебільшого встановлювали горизонтальний ригель. Стіни каркасно-дильзованих будівель виповнювали нетовстими (до 6 см) дошками і обов'язково вправляли грубим шаром глиносоломи, унаслідок чого дерев'яні структури у них відігравали швидше роль каркаса глинобитного будівництва.

Невід'ємним елементом опільського житла були підвалини. Стелю, як правило, робили з "тильованих" дощок, її мили. Стіни всередині і зовні забілювали, низом підводили. Долівка в усіх приміщеннях була глиnobитною. Пластична обробка зовнішніх стін глиною (плястри та інше) майже відсутня. На головному фасаді у кожному житловому приміщенні влаштовували лише одне вікно (часто витягнуте по горизонталі), рідше два спарені.

Дахи переважно чотирисхилі, криті соломою. Пошиття їх здебільшого гладке. Тут частіше, ніж у навколишніх місцевостях, трапляються будівлі з двосхилими дахами під дахівкою.

Головною особливістю планувальної структури опільського житла другої половини XIX — початку ХХ ст. були "пекарні" (кухні), виділені у сінях жител усіх типів. У будівлях, до складу яких входили п'ятистінки, пекарні влаштовували не в сінях, а у ванькирі. Піч з припічком повертали в бік пекарні.

Виділення у сінях пекарні, здійснення звідси опалення в печі і трубці звільнило основні приміщення від деяких функцій, що привело до певних позитивних змін і в інтер'єрі цих приміщень.

Зрозуміло, що ареал поширення архітектурно-етнографічних особливостей, характерних для житла основної території Опілля, не цілком співпадає з територією природно-географічної області лісово-лучно-степового Опілля. Щоб точніше окреслити цей ареал, подамо коротку характеристику традиційного сільського житла другої половини XIX — початку ХХ ст. по адміністративних районах, які входять у склад фізико-географічної області Опілля та прилеглих до неї регіонів.

Перемишлянський район. Житлове будівництво здебільшого однотипне. Переважають будівлі каркасної конструкції з виповненням стін довгими глиносолом'яними вальками по вертикальних колах. У середній частині стіни здебільшого наявний горизонтальний ригель. Зрідка трапляються житла з каменю або каркасно-дильзовани (стіни завжди тиньковані). Усі будівлі мають підвалини. Стелі з дощок, на поперечних "бальках", рідше на поздовжньому "трамі". У сінях будівель усіх типів виділена пекарня.

Пустомитівський район. Будівлі каркасної конструкції з виповненням стін довгими вальками по вертикальних колах (з ригелем чи без нього), трапляються городжені лозою. У всіх будівлях є підвалини. Стелі, як правило, з дощок (інколи й вальковані), на поздовжніх "трамах" чи поперечних "бальках". У сінях влаштовані пекарні.

Рогатинський район. Основній території району властиве однотипне будівництво. Переважають каркасні будівлі з виповненням стін довгими вальками по вертикальних колах (з горизонтальним ригелем і без нього). Зрідка трапляються споруди, зведені технікою "в переклад", з коротких

вальків чи викладені з природного каменю. У всіх будівлях є підвалини. Стелі (за незначним винятком) з дощок на поздовжніх "трамах", рідше на поперечних "бальках". У сінях виділяють пекарню.

Дещо інший характер будівництва спостерігаємо у південно-західній групі сіл району (села Луковець Вишневський, Лука, Чернів, Козари та інші). Тут будівлі здебільшого дерев'яні (каркасно-дильовані чи навіть зрубні). Переважають житла без пекарні—кухні в сінях.

Миколаївський район. На лівому березі Дністра будівництво здебільшого однотипне. Стіни каркасної конструкції, виповнені довгими вальками по колах. Рідше трапляються будівлі з природного каменю, каркасно-дильовані (тиньковані) чи виплетені з лози. В усіх них є підвалини. Стелі переважно дощані, на поздовжніх "трамах". Пекарня, як правило, у сінях. У деяких селах (ближче до Дністра) пекарню влаштовують у ванькирі.

Правому берегові Дністра характерне дерев'яне будівництво (зрубне і каркасно-дильоване). Частково воно поширюється і на лівий берег (села Мала Горожанка, Ричагів). Переважають будівлі з ванькирами, пекарні влаштовують рідше.

Жидачівський район. На основній території будівництво однотипне: виповнення каркаса довгими вальками по вертикальних колах. Трапляються каркасно-дильовані (тиньковані) будівлі чи зведені технікою "в переклад". Переважає дерев'яна стеля. Її укладають на поздовжні "трами" (на півдні "трагарі") або поперечні "бальки", зрідка на комбінації одного поздовжнього і кількох поперечних бальків. У всіх будівлях наявні підвалини. У сінях виділяють пекарню.

На півдні району (правобережжя Дністра) будівництво здебільшого зрубне чи каркасно-дильоване (спорадично зустрічаються і каркасно-вальковані житла). Будівлі з пекарнями в сінях трапляються рідко.

Городоцький район. Переважають каркасно-вальковані будівлі (довгі вальки по вертикальних колах) та каркасно-дильовані (обов'язково тиньковані). Зрідка зустрічаються житла плетені з лози чи складені з природного каменю. У всіх будівлях є підвалини. Стелі дерев'яні, на поздовжніх "трагарах". Переважають будівлі з поділом житлового приміщення по ширині (ванькир відіграє роль пекарні), у будівлях інших типів пекарню виділяють у сінях.

Мостиський район. В основному будівлі каркасно-вальковані (довгі вальки по вертикальних колах) та каркасно-дильовані (тиньковані). Рідше зустрічаються городжені з лози. У всіх будівлях є підвалини. Стелі з дощок, на поперечних "бальках", рідше на поздовжньому "драгарі" чи комбінаціях з поздовжнього драгара і поперечних бальків. У сінях чи ванькирах влаштовані пекарні.

Золочівський район. На півдні переважають будівлі каркасної конструкції з виповненням стін довгими глиносолом'яними вальками по вертикальних колах (з риглем чи без нього). У північній частині району доволі часто зустрічаються каркасно-дильовані житла, виправлені грубим шаром глиносоломи. Зрідка у житловому будівництві застосовують камінь. Усі будівлі мають підвалини (на півночі іноді це стовпи на каменях). Стелі з дощок, на поперечних "бальках" чи комбінаціях з поздовжнього "сволока" і поперечних "бальків". Дуже часто, особливо в північній частині району, пекарні у сінях не розміщають.

Бродівський район (південна частина). Будівництво каркасне, заповнення каркаса різноманітне. Переважають хати каркасно-дильовані та зведені технікою "в переклад". При валькованому будівництві простір між стовпами заповнюють, як правило, короткими вальками чи "галамуцими" (стіни з довгих вальків по вертикальних колах трапляються рідко). Фіксуємо окремі будівлі, стіни яких викладені з природного каменю чи цегли-сирівки. Стовпи каркаса здебільшого на підвалинах (зрідка на каменях). Стелі дерев'яні, на поперечних "бальках", комбінаціях з поздовжнього "трама" і поперечних "бальків", рідше на поздовжньому "трамку". Жител з пекарнями у сінях майже не зустрічаємо.

Яворівський район. На основній території будівництво дерев'яне (каркасно-дильоване і зрубне). Пекарень у сінях немає.

Будівництво південної окраїни каркасне (з виповненням стін дилиами чи глиновальками по вертикальних колах). У сінях виділяють пекарню ("халупину").

Самбірський район. Будівництво правого берега Дністра зрубне і каркасно-дильоване. Пекарень не виділяють.

На лівобережжі Дністра хати каркасно-дильовані або городжені плотом. У сінях чи ванькирі міститься пекарня.

Старосамбірський район. Тільки у північній окраїні району (околиці села Міженця) поряд з дерев'яними зустрічаються вальковані чи городжені плотом житла. У ванькирі чи сінях фіксуємо окремі випадки пекарень.

Бережанський район. Переважають каркасно-вальковані житла (довгі вальки по вертикальних колах). У західній частині району посередині стіни, як правило, встановлюють ригель. Далі на захід щораз частіше в житлах викладають дерев'яні стелі, дають підвалини (у східній частині стелі вальковані, підвалин немає). На правому березі ріки Золотої Липи у сінях жител виділяють пекарні.

Бучачський район. Житла каркасно-вальковані (з "глевків", довгих чи коротких вальків). Стелі вальковані. Підвалин не кладуть. У сінях пекарні не виділяють, на її місці часто влаштовують комору.

Зборівський район. Будівництво вальковане, з дерев'яним каркасом і без нього. Вальки надзвичайно різноманітні: "короткі", "галамуци", "галамуци формовані" (у вигляді саману) та інші. Підвалин немає. Стелі вальковані, на комбінаціях поздовжнього "сволока" і поперечних "своловочків". У сінях поперечною перегородкою виділяють комору (або перегородка взагалі відсутня).

У південно-західній частині району (села Млинівці, Годів та інші) переважають будівлі каркасної конструкції з виповненням стін довгими вальками по вертикальних колах. Зустрічаються підвалини. Поряд з валькованими стелями є й дощані. Трапляються будівлі з пекарнями в сінях.

Козівський район. Переважають каркасно-вальковані будівлі (вальки по вертикальних колах). Підвалини зустрічаються рідко, як правило, це стовпи каркаса, вкопані у землю або поставлені на камені. Стелі здебільшого вальковані. Часто, особливо в західній частині району, в сінях виділені пекарні (село Конюхи).

Монастириський район. Житла каркасно-вальковані. Стіни переважно виплетені з довгих вальків по вертикальних колах. Підвалини майже

відсутні: стовпи вкопані в землю або стоять на каменях (лише зрідка підвалини трапляються на заході району). Стелі переважають вальковані на комбінаціях поздовжнього "сволока" і поперечних "сволочків". У західній частині інколи зустрічаються стелі з дощок. Хати з виділеною у сінях пекарнею не фіксуємо, тут часто міститься комора.

Галицький район. Будівництво лівого берега Дністра в основному каркасно-вальковане. У північній частині переважають будівлі, стіни яких виплете ні з довгих вальків по вертикальних колах. Хати здебільшого на підвалинах, з дерев'яними стелями. У багатьох випадках сіни з пекарнею.

У південній частині лівобережжя Дністра житлове будівництво урізноманітнюється (хати з коротких вальків, "в переклад", з природного каменю та інші). Підвалин часто нема, стовпи каркаса вкопані в землю або на каменях. Дерев'яні стелі трапляються рідко; переважають вальковані. Пекарень у сінях майже не виділяють.

Будівництво правого берега Дністра дерев'яне (зрубне, каркасно-дильоване). Стеля дерев'яна. У сінях пекарні нема.

Південно-східна частина Тисменицького та північно-західна частина Тлумацького районів. Будівлі каркасно-вальковані (вертикальні коли, поміж ними короткі вальки), дильовані (обов'язково виправлені) та "в переклад". Підвалини кладуть рідко, здебільшого стовпи вкопані в землю або на каменях. Стеля валькована, на комбінаціях поздовжнього "сволока" і поперечних "бальків". Стіни оздоблені пілястрами. Жител з пекарнями в сінях не фіксуємо.

Придністровська смуга Калуського району (села сільради Сивка Войнилів). Житла зрубні або каркасно-дильовані. Стелі з дощок, на поздовжньому "трамі". Пекарень у сінях не виділяють.

Лівобережжя Дністра Городенківського району (села Лука, Монастирок, Уніж). Будівлі каркасно-вальковані, з "глевків", з "болота" по вертикальних колах та інші. Стіни оздоблені пілястрами. Підвалин нема. У сінях часто відгороджують комору.

Тепер на основі викладеного дамо порівняльну характеристику опільського житла та сусідніх регіонів, а також окреслимо територію поширення житлової будівельної культури Опілля.

Типове для Опілля житлове будівництво поширюється далі на захід поза вододіл між ріками Щирком і Верещицею (межа природно-географічної області Опілля), охоплюючи повністю Городоцький і Мостиський райони та деякі південні села Яворівського, Жовківського, Кам'янсько-Бузького, північні Самбірського і навіть окремі Старосамбірського районів. Хоча поза цією межею відчутні значні впливи будівництва Підгір'я та Яворівщини аж до кордону з Польщею*, у житлі тут переважають ознаки, характерні для Опілля. Житла каркасної конструкції, з виповненням стін довгими вальками по вертикальних колах чи дильовані з обов'язковим тинькуванням глиною, у сінях чи у ванькирі — пекарня.

Північна та південна межі поширення характерного для Опілля житла простежуються досить чітко. Житла поза цими межами будували вик-

* Можливо, ці ознаки поширені і на частині колишніх українських земель, що входять до Перемишльського воєводства (Польща).

лючно з дерева у зрубній та каркасно-дильованій техніках. Стін ніколи не виправляли, лише забілювали по дереву (за винятком східної частини Підгір'я, де їх тинькували). Будівлі з виділеними в сінях чи влаштованими у ванькирі пекарнями (крім окремих випадків) майже не зустрічаються. Далі на північ та південь на головному фасаді житлових пристрій щораз частіше трапляється по два вікна.

Північно-східна межа проходить на південнь від Буська та Золочева. Каркасно-глиnobитне ("з галамузів", "у переклад" та інше) та каркасно-дильоване будівництво північної частини Золочівського та південної частини Бродівського районів є швидше продовженням будівництва, що властиве Кременецькому та Шумському районам тернопільської Волині⁴². Пекарні у сінях жител, як правило, відсутні, стовпи каркаса зрідка вкопані в землю чи стоять на каменях.

Дещо складніше простежити розмежування між опільським та подільським житлом, яке має багато спільнога насамперед у будівельних матеріалах та будівельній техніці.

Будівництво тернопільського Поділля відрóżняється, зокрема, великою поліваріантністю виповнення каркасно-валькованих стін (близько 30 варіантів). Стовпи каркаса тут вкопували у землю або встановлювали на камені (навіть у житлах початку ХХ ст. підвалини були явищем рідкісним). Стелі, як правило, валькували. Пекарень у сінях не влаштовували, тут часто відгороджували комору. Зовнішні стіни здебільшого рельєфно оздоблювали пілястрами та іншим.

У західному напрямку від ріки Стрипи щораз частіше фіксуємо ознаки, характерні для опільського житла. Щезає багатоманітність виповнення стін, збільшується кількість каркасно-валькованих будівель, стіни яких виплетеши з довгих глиносолом'яних вальків по вертикальних колах. Частіше житла будується на підвалинах, влаштовують дерев'яні стелі, поступово спрощується, а далі й цілком зникає пластична (рельєфна) обробка фасадів. У сінях виділяють пекарні. Проте лише починаючи від лінії місто Зборів — місто Бережани — ріка Золота Липа ознаки, характерні для Опілля, у житлах переважають.

Південно-східна межа проходить вище Бурштина, Більшівців (у Галицькому районі), далі — по північній межі Монастириського району до ріки Золотої Липи. У будівництві Галицького району на правому березі Дністра переважають житла, характерні для львівського Підгір'я (зрубні, каркасно-дильовані; пекарень у сінях немає, лише часом комора). Це стосується і сіл сільради Сивка Войнилів Калуського району (села Цвітова, Лука), які входять до складу природно-географічної області Опілля. Житло південної частини лівобережжя Дністра за архітектурно-етнографічними ознаками належить до покутського будівництва, як і житло Тисменицької, Тлумацької і Городенківської (села сільради Лука) частин природно-географічної області Опілля. У житлах Монастириського району переважають ознаки, характерні для будівництва Поділля.

Таким чином, межа поширення житла з чітко вираженими архітектурно-етнографічними опільськими особливостями проходить орієнтовно з заходу на схід по південних окраїнах Яворівського району, вище Льво-

⁴² Данилюк А. Народне житло Волині другої половини XIX — початку ХХ століття // НТЕ. — 1981. — № 6. — С. 76.

ва, нижче Буська, Золочева — аж до Зборова. Далі повертає на південний захід до міста Бережан і по ріці Золотій Липі — до північної межі Монастириського району. Тут іде на захід, до села Більшівців, на південь від Бурштина, далі по ріках Дністрі, Болозівці, північній межі Старосамбірського району,— до кордону з Польщею. Умовна західна межа — кордон з Польщею.

Отже, опільське житло охоплює південно-західну частину Зборівського та західну Бережанського районів Тернопільської області; північну частину лівобережжя Дністра Галицького і майже весь Рогатинський район (за винятком південно-західної групи сіл) Івано-Франківської області; Перемишлянський, Пустомитівський, Городоцький, Мостиський, північ Миколаївського, Жидачівського, лівобережжя Дністра Самбірського, північні окраїни Старосамбірського, південні окраїни Яворівського, Жовківського, Кам'янсько-Бузького районів та південний захід Буського та Золочівського районів Львівської області.

Слід відзначити, що за архітектурно-етнографічними ознаками житла ця територія не є цілком однорідною. Тут вирізняються дві локальні групи: західна і східна. Орієнтовною межею між ними є вододіл між ріками Щирком і Верещицею. Східна група територіально в основному збігається з етнографічним Опіллям, окресленим А. Фішером⁴³. Західна, очевидно, має продовження на території сучасної Польщі — низинах ріки Сяну (околиці Перемишля і Ярослава), у минулому заселених українцями. А. Фішер власне тут виділяв окрему етнографічну групу доляків (долів)⁴⁴. Цей термін вживав Й. Франко для означення мешканців долини верхнього Дністра та його приток⁴⁵. Долянами (доляками) називають жителів цієї території у Старосамбірському та Дрогобицькому районах.

Roman RADOVYCH

A TRADITIONAL VILLAGE DWELLING IN THE OPILLIA REGION IN THE SECOND HALF OF THE 19TH — THE BEGINNING OF THE 20TH CENTURIES

The study of the subject has been done in two subsequent steps. At first the detailed characteristics of housebuilding in the physical and geographical region of Opillia and the near-by territories has been given, based on the sources and empirical data. Then the traditional village-building in the principal Opillia territory has been described, regarding the type of planning, the functional purpose of the premises, the wall structure and the building techniques; also the spreading area of these peculiarities has been outlined. The Opillia dwelling is compared with those of the neighbouring regions.

The principal building materials used in the wall construction were wood, clay and straw. The main building technique used was that of filling the frame with clay-and-straw rolls, or *dylas*. From the middle of 19th century till the early 20th century the Opillia dwelling was remarkable for its planning variability as compared with other dwellings in the near-by regions. Typical of Opillia was the house with a built-in kitchen in back of the entrance corridor. If there was a *van'kyr* in the house, built in along the side wall, it functioned as a kitchen.

⁴³ Fischer A. Rusini...— S. 9.

⁴⁴ Ibid.— S. 9.

⁴⁵ Франко І. Етнографічна виставка в Тернополі...— С. 473.